
РЕАЛИЗЪМ ВМЕСТО ДОГМАТИЗЪМ В ПОЛИТИКАТА („СКЕНЕРЪТ“ СРЕЩУ ИДЕОЛОГИИТЕ)

Светослав СТАВРЕВ*

When something or someone is being declared „the best of everything possible“ this a priori and a posteriori wrong. This is not useful for that „something“ or that „someone“ because their natural competitors do not share that thought and they do not sleep. Nobody can stop the development, regardless of the direction, in some or other assessment criteria.

Long ago the political democracy has been declared such a perfect „something“. But credibility in it begins to fall exactly where it has taken strong roots. For opponents, this is a thing that has been known long ago.

Now there are empirical calls on the subject, but there are no convincing explanations of the data. The article offers a possible interpretation of that crisis of confidence in democracy. Specific tools developed by author and called by him Scanner, were used for the analysis.

The conclusions are: democratization as a process is supported by its actual effectivity, and it is cyclical; there are many different democratic models competing with each other; nowhere ever has existed uninterrupted and one-way democratic development; democratic content is most often helpless a form countering undemocratic aggression outside.

The text is not a requiem for democracy, but an attempt to breathe new life into the political process and to understand the emerging new phenomena in the world understood in today's mainstream as a subversion of modernity – for example in USA (Trump (UK (Brexit (China (Xi Jinping (Russia (Putin (Philippines (DuTerte (South Africa (Zuma (Turkey (Erdogan (and many other places in the 21st century.

Наскоро попаднах за пореден път в житейска ситуация на наложителен и болезнен избор, без да зная кое е правилното решение. А съм изучавал теорията, практикувал съм по въпроса, писал съм книги и съм учил хиляди студенти за това **„как се вземат управленски решения“**. Уморен и отчаян, жертва на обстоятелства и на непримирим конфликт между воля, разум и съвест, написах за успокоение една импресия, която нарекох „Когато Бог те тества“, която ще използвам в случая като Въведение:

КОГАТО БОГ ТЕ ТЕСТВА

Типична човешка ситуация: „Има (поне) 2 варианта за избор – А и В, както и солидни и приблизително равни по сила аргументи „за“ и „против“ всеки един от тях“.

*Питаш **разума** си „Какво да сторя?“. Той се напруга докрай и ти отговаря: „**Задачата няма решение**“. Питаш за същото **сърцето** си. Обляно в кръв, то ти отговаря: „**Не зная**“.*

Тази безизходна ситуация е видяна отдавна от хората и те са я описали литературно, философски и математически – „буриданово магаре“, „принцип на Буридан“ на Лесли Лампорт, „параграф 22“, „изборът на Хобсън“, „цунг-цванг“, „между Сцила и Харибда“, „вилища на Мортън“, „теорема на невъзможността“ на Кенет Ероу...

*Обръщаш се към **Бог** за помощ. Той отговаря: „**Изпращам ти изпитание, сине мой, а ти попитай съвестта си и я послушай**“.*

* Авторът е професор, доктор на социологическите науки.

Питаеш къде е съвестта, та да не сбъркаш. Едни ти отговарят: „в разума“, други: „в сърцето“, трети те съветват да попитаеш смирено Бога. И тъй като вече си направил всичко това, ти:

– се отчайваш, смиряваш се, казваш си: „да става каквото ще“, и се опитваш да забравиш;

– потъваш в себе си и в своя малък свят, търсейки утеха и уют в предпочитаните от възможните занимания – култура, изкуство, чиста наука, алкохол, дрога, секс, фитнес, Фейсбук, хазарт...;

– когато твоето „малко обкръжение“ не е достатъчно материално осигурено, излизаш извън него и влизаш в политиката, отдаваш се на бизнес или кариера, продаваш тялото и/или душата си, които някой, някъде и някога пожелае да купи (наеме) или ако и това не помогне, купуваш си пушка и стреляш във въздуха, или...;

– пишеш текст „Когато Бог те тества“ и си го четеш на воля за успокоение.

Защо ли се чудим, че животът ни не е, какъвто си мислим, че трябва да бъде? Как това, което имаме, не ни стига, а не ставаме щастливи, когато придобиваме още и още. Как мигранти заливат по-приятните за живеене места навсякъде по света, а местните се чудят какво да ги правят, без да им струва много и без големи угризения на съвестта. Как богатите стават все по-богати, нагли и „милосърдни“, а бедните – все повече и все по-нуждаещи се от милосърдие, и т.н.

Свети Боже, който ти създаде някога и напътстваш от тогава. Не че богохулствам, но и аз съм твое създание, което се напъва да мисли, както и колкото си му отредил, а отговори на въпросите си не вижда. И пита, но отговор няма. Май съдбата ни е да не узнаем, но и да не се примиряваме с това. И да си я носим на раменете – кога с гордост, достолепие и вяра, кога с гняв, негодувание и непоносимост.

23.10.2016 г.

ЗА НАЧАЛАТА НА ЖИВОТА

Животът е взаимодействащи си различия:

дух ↔ материя (мисъл ↔ действие, видимо ↔ невидимо, висше ↔ низше, искам ↔ мога, умно ↔ глупаво, сила ↔ слабост...);

време ↔ пространство (вчера ↔ днес ↔ утре, голямо ↔ малко, напред ↔ назад, бавно ↔ бързо, прогрес ↔ регрес...);

добро ↔ зло (светло ↔ тъмно, правилно ↔ погрешно, разрешено ↔ забранено, равенство ↔ неравенство, любов ↔ омраза...);

цяло ↔ части (голямо ↔ малко, заедно ↔ поотделно, земя ↔ вселена, единично ↔ общо ↔ всеобщо...);

ред ↔ хаос (свобода ↔ зависимост, интеграция ↔ дезинтеграция, управление ↔ самоуправление, власт ↔ анархия, централизация ↔ децентрализация, предвидимост и непредвидимост...);

раждане ↔ смърт (начало ↔ край, ново ↔ старо, минало ↔ бъдеще, крайно ↔ безкрайно...).

Тези начала са неотделими, а конфликтите помежду им са непреодолими. Борбата помежду им прави живота, а единството им го поддържа. Разбирането на всяко едно от тях е възможно единствено в контекста на другото. Победата на едното начало над другото обозначава края и на двете. Отношението ни към тях обаче не е и не би могло да бъде еднакво. На едни повече им допада едното, на други – другото начало. Оттам произтичат емоционалните и рационалните, емпатийните и идеологическите противопоставяния и конфликти в обществата. Да речем, оптимистите (позитивните) приемат, че съотношенията са „правилно“ структурирани от някаква избрана от тях изходна позиция, в която доминират желателните начала в живота. Няма доказателства, но има примери и

те ги дават с охота. И вярват. Песимистите (негативните) приемат обратното, а именно, че пропорцията е обърната – преобладават „неправилните“, „негативните“ начала, от същата или някаква друга критериална база. И те не могат да докажат вярата си, но и те дават примери и продължават да вярват.

Кои са прави и кои грешат е невероятно погрешен въпрос! Който се хване на уловката му неизбежно стига до погрешен отговор. В живота е предвидено място за всичко. И не може нещо да се отстрани по причина, че не ни харесва или не го одобряваме. Защо е така, знае само създателят и май на нас – човеците, не ни е съдено да узнаем. Но пък виждаме, че той (Богът) си върви заедно с опонента. **Където има Бог, там някъде дебне и Дяволът.** Гоним го, но той си е вътре в нас, рамо до рамо с божественото. *По Божията воля!*

Не съм толкова самонадеян като теолозите, та да обяснявам божествения замисъл, нито пък толкова глупав като атеистите, повярвали си, че в живота няма неузнаваеми тайни. Не съм, за жалост, и толкова витален, та да си живея като волна птичка, без да се тормозя с разни въпроси, евентуалните отговори на които едва ли имат някакво конкретно значение за някого. За да продължавам напред обаче, периодически се нуждая от някакво обяснение поне на някои загадки. Като тази за конфликтното единство на дихотомията **Бог ↔ Дявол**. И то е:

Животът се нуждае от енергия, а тя идва и се поддържа от борбата. „За“ или „против“ нещо или някого. Иначе мотивацията умира, а с нея и волята и активността, т.е. животът. Остава само приспособяването, но то възпроизвежда, а не развива. За да се надгражда над завареното и за да се заменя то с ново, Бог е вградил в човешкия живот механизма на иманентните противоречия и конфликти. Да се борим за непостижимото, без да се отказваме, когато предизвестените провали ни сподобят. Да продължаваме напред, без да знаем точно къде отиваме и без никога да стигаме до там!

От конфликтното единство на живота и от двойствеността на нашите оценки за полезността и стойността на нещата – „плюс“ и „минус“, се поражда и бивалентността на човешкото взаимодействие.

Да живееем успешно съвместно означава да намираме ситуативно най-продуктивното за живота на всички съотношения на „поотделно“ и „заедно“: „съревнование“ и „сътрудничество“, „конкуренция“ и „кооперация“. Не е възможен само единият или другият тип взаимност, нуждаем се и от двата. Смисълът на съществуването ни и волята ни за живот биха угаснали безвъзвратно, ако и когато едното начало отстрани другото.

Воден от неудовлетворимото желание за разбиране на живота, разработих три универсални познавателни модела на човешките действия и взаимодействия, които нарекох **СНЕЖИНКАТА $Sx(t)$** – вpletените в социалната тъкан 9 типови социални субекта (индивид – i , организация – j , държава – G , група индивиди – $\sum i$, група организации – $\sum j$, група държави – $\sum G$, гражданско общество – $F\sum i$, пазар – $F\sum j$, глобален свят – $F\sum G$); **РУЛЕТКАТА $Rz(t)$** – типизиран модел на субектната социална активност, представляващ кръг от 8 типа двигатели на активността, разположени последователно – метаболити (мотивация – $M \rightarrow$ потенциал – $P \rightarrow$ идентичност – $I \rightarrow$ власт – $Pw \rightarrow$ вземане на решение – $Dm \rightarrow$ активност – $A \rightarrow$ резултати – $Q \rightarrow$ ефективност – $Ef \rightarrow \dots$), интегрирани в едно цяло – **СКЕНЕРА $SxRz(t)$** или огледалния му еквивалент **$RzSx(t)$** , представляващ мрежа от 72 взаимодействащи си компонента, получени от взаимопроникването на 8 Снежинки и 9 Рулетки, или амбивалентен структурен модел на обществения живот (вж. „Скенера: защо е така и може ли иначе“, София, изд. „Парадигма“, 2016), които концептуализираха и визуализираха **социалността**. Те ми позволяват да живея в относително интелектуално равновесие, вярвайки в неуловимия смисъл и когато неправдите, глупостта, наглостта и всички техни синоними бодат очите, нанаряват душата и обезкуражават разума.

По-надолу ще представя една частна картина – на **политиката**, която се вижда от моя Скенер.

ЗА СМИСЪЛА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО

В моето разбиране **политиката** означава **осигуряване и поддържане на властовите баланси в обществото, т.е. Снежинката на властта – $SPW(x)$, които гарантират неговото съществуване, усъвършенстване и развитие на основата на индивидуалните, груповите, организационните и институционалните действия и взаимодействия на социалните субекти, описвани от „управленската Снежинка“ – $SDM(x)$** . От тази гледна точка политиката е **властовото осигуряване на самоуправлението на социалните субекти**, които в обвързани, но разнопосочни взаимодействия движат обществения живот в една или друга посока.

Обикновено политолозите се занимават с държавата и нейните властови ресурси, но това е съвършено недостатъчно и придава холистичен и етатитски акцент на държавността, противовес на който са и съвременните нихилизъм и анархизъм. А те в момента преживяват видим ренесанс. Нуждаем се от разбиране за следните акценти:

Първо, светът е **конфликтно единство от глобално, регионално и национално**. От това единство се раждат противоборстващи си политически визии: а) глобалистическа, б) регионалистическа и в) националистическа.

Глобалистическата вижда с пълно основание, че животът зависи от поддържането и непрекъснатото калибриране на макро/мегаполитически, икономически, културни и управленски баланси в „Рулетката на света“. Там проличава нарастването на ролята и значението на глобалния свят – $F\Sigma G(t)$, в пулсациите на човешката общност – $Sx(t)$. Поради светкавичното разпространение на частните ефекти тук или там те (когато са значими за цялото) предизвикват неизбежно общосистемен отзвук. Например, когато един предприемач в малка автомобилостроителна компания в САЩ лансира първия електромобил в света, след известен времеви лаг се отприщиха мащабни иновационни вълни, които разтресаха света не само в един индустриален отрасъл. А когато АЕЦ в Чернобил експлодира и застраши света наоколо, той отговори с нови, много по-строги глобални изисквания към атомната енергетика.

С каквото и да се занимаваш, където и да живееш и работиш, твоето представяне в определен момент може да ти даде криле, задвижвани с енергия, идваща от глобалния свят, видял нови позитивни възможности „за себе си“. А може и внезапно да се сблъскаш с непреодолим бараж, ако светът съзре опасности „за себе си“. **Снежинката се защитава и така животът не само продължава, но и се развива или пък деградира, по един естествен, макар и трудно опознаваем начин**. Глобалистите усещат това и се опитват да разгадаят Рулетката на света – $RF\Sigma G(t)$, и произтичащите от нея императиви, валидни за Рулетките на всички социални субекти – индивиди, групи хора, организации, граждански общества, пазари и т.н. Въпросът е обаче в съпротивата на другите субекти в Снежинката, които виждат заплахи са себе си, идващи от глобалния свят. И се мъчат да се защитят и изолират от него, не схващайки, че това е невъзможно, а и вредно.

Регионалистическата вижда други реалности, а именно, че „големият свят“ е далеч, но близко до нас са неговите местни и сходни на нашите културни, исторически, икономически, социални и подобни наднационални политически образувания – „**групи държави**“ – $\Sigma G/...$, събрани обективно и неформално по даден класификационен признак; „**съюзи на държави**“ – $F\Sigma G/...$, съзнателно и доброволно обединяващи потенциалите си държави – за защита от или за въздействие върху глобалния свят – ООН, ЕС, НАТО, ОПЕК, БРИКС и др. Присъствието в някакви регионални и други общности придава на отделните държави повече увереност и сигурност, като компенсира чувството за изолираност и уязвимост.

Изглежда, идеята за глобализацията става все по-неприемлива за някои и за това говорят например засилените се напоследък движения против редица подготвени много години договори за правно регламентиране на международната търговия и инвестиции. Към момента сме свидетели на агресивни атаки срещу наддържавното регулиране на търговската глобализация и те имат както национален, така и регионален корен.

Национализмът от своя страна вижда това, което не успяват да видят днешните космополитни „граждани на света“, – животът винаги протича *някъде* дори и когато неговите текущи алокации се променят често, дори месечно или пък ежедневно. И това „някъде“ наричаме отдавна **държава**, която обективира и обрамчва единството и солидарността. Да оставим настрана дали този факт се преживява с радост или със съжаление. Днес става все по-лесно преминаването на границите, но те си остават, а не изчезват. Вижете Европа, и по-конкретно ЕС: няма вече технически, политически и административни пречки сутринта да си пиеш кафето в Лисабон, да обядваш в Мадрид, а вечерта да си на опера в Милано или на делова среща в Лондон или Хелзинки. Но животът в Португалия, Испания, Италия, Англия или Финландия никога няма да стане един и същ не само по климатични причини.

Освен ползи глобалните пазари могат да предизвикат и национални вреди, например: изтичане на капитали и на човешки ресурси; държавни фалити, които са много по-тежки за преодоляване от корпоративните и глобалните икономически кризи, които се нуждаят от наддържавна регулация, която е много слаба, тъй като няма солидни наддържавни политически власти.

Снежинката **Sx(t)** демонстрира:

неразчленеността на света, единството на глобално, регионално и национално, което единство няма как да е безконфликтно, когато социалните идентичности са толкова пъстри, разнообразни и противоречиви, а не сиви, скучни, еднакви и замръзнали във времето.

Второ, централно място в политическия дебат заема „квази“дилемата „ляво“ или „дясно“. Противно на ширещи се днес недомислия за изчерпване на темата и за отмиране на противоречията между тях, които се обясняват само с неразбиране, конформизъм и интелектуален мързел, аз намирам релацията „**ДЯСНО**“ ↔ „**ЛЯВО**“ за напълно релевантна на социалността и за фундамент на политическите теории. Стига тя да не се тълкува като **ИЛИ**, което би направило от реалната дилема квазидилема.

За **левичарите** (комунисти, социалисти, леви социалдемократи и пр.) „**дясното**“ е зло, с което те се борят до изнемога, не схващайки, че така режат клона, на който стоят – който им осигурява издръжката. Спомнете си как някога „левият“ капиталист Енгелс издържаше най-известния антикапиталист Маркс.

За **десните** (либерали, консерватори, пазарни фундаменталисти и Со) „**лявото**“ е изява на икономическа неграмотност, политическа демагогия и склонност към тоталитаризъм, с което те „по призвание“ се борят неуморно, слепи и глухи за неувяхващата жизненост на левичарството навсякъде и всякога, в т.ч. и в днешно време, когато социализмът като система (почти) изчезна, но пък се настани като съставна част от „дясното“?!?

Т.нар. „**центристи**“ са объркани или маскирани бивши левичари или десничари, поради което не представляват теоретичен интерес, колкото и да са наводнили днес политическото пространство. Нашумелият преди време „Трети път“ се оказва сапунен балон, макар че Блеър, Шрьодер, Клинтън и Со се клонираха в разни масови, но безлики „народни“, „патриотични“, „зелени“ партии, движения и т.н. Има и важни модификации на центризма, проявяващи се като смекчено „крайно дясно“ или като смекчено „крайно ляво“. Те ми изглеждат сравнително по-жизнени алтернативи, доколкото от техните редици навярно ще се появят бъдещите **интегристи** в политиката.

„Лявото“ и „дясното“ са автентичните политически начала, които не са никъде реално „на власт“, но без които е невъзможно да се изплете политическата тъкан. Те не са и

не могат да изчезнат, защото без тях няма политически живот. А и защото те присъстват неотстранимо във всички реални политически платформи – конфликтно и противоречиво, по-скоро дебалансирано, но заедно. В това няма нищо неестествено, стига да знаем какво точно означава „дясно“ и „ляво“, а не да бръщолевим, че и двете са изчезнали.

Ето накратко и ескизно противоречивото съдържание на тези две начала.

Ляво:

1. *Общността от хора е по-важна от отделния човек, а свободата е доминантно колективистична.*
2. *Държавата е по-добрият механизъм за социален интегритет от пазара.*
3. *Равенството е висша справедливост.*
4. *Публичните блага имат приоритет над частните.*
5. *Политическата демокрация е социална, етатитска, протекционистична.*

Дясно:

1. *Индивидът е по-важен от общността, а свободата е преди всичко индивидуалистична.*
2. *Пазарът е най-съвършеният механизъм за социален обмен.*
3. *Заслужеността е висша справедливост.*
4. *Частните блага имат предимство над публичните.*
5. *Политическата демокрация е либертарианска, пропазарна, глобалистична.*

Идеологически настроеното мислене вижда непримиримостта на „лявото“ и „дясното“, тъй като за него ценностите им са несъвместими: индивидът и общността са изначално враждебни, пазарът и държавата си пречат взаимно, равенството и заслужеността са непримирими, частните и публичните блага са „игра с нулева сума“, а индивидите и общностите не могат да си поделят държавата.

Здравомислието обаче е длъжно да проникне отвъд видимостта:

1. *Няма индивиди без общности от хора, а общността се състои от индивиди.* Всеки човек се идентифицира и със своите принадлежности и социални роли.
2. *Пазар и държава не могат един без друг.* Издръжката на държавата идва от пазарите, а основните пазарни атрибути – свободата, правото на собственост, отговорностите на договарящите се страни, както и тяхното равноправие, се нуждаят от протекцията на държавата.
3. *Справедливостта* предполага едновременно равенство – на правата за участие и *заслуженост* – при разпределението на благата от съучастието.
4. *Всички нужни на хората блага се разделят неумолимо* на: частни – задоволявани по пътя на пазарния обмен, и публични – осигурявани чрез държавното преразпределение.
5. *Политическата демокрация е длъжна да осигури защита на всички социални субекти* – единични, групови, организационни и институционални (вж. Снежинката **Sx(t)**).
6. *Равновесията са частен случай на неравновесията в обществото.* Реформите в икономиката и политиката се провеждат за неутрализация на настъпващи във времето дисбаланси в тях – по модела „минус по минус равно на плюс“: леви дисбаланси се лекуват с десни политики, а десни – с леви.

Индикации за нуждата от ПАЗАРНИ РЕФОРМИ

В идеалния вариант пазарът е балансирана система, т.е. намираща се във или стремяща се към равновесие. В действителност той непрекъснато заболява – ту от „леви“, ту от „десни“ неравновесия, от които се лекува с належащи пазарни реформи. Ако по някакви причини той се е дебалансиран „наляво“, подлежи на „дясна“ калибрация. И обратно!

„Лявото“ не може да унищожи пазара, въпреки че може да го забрани и ако не успее – да го извърти. На това пазарът отговаря с отказ да произвежда благата, от които имат нужда всички. Той срива СССР и империята му, а не империализма или САЩ, както

крайнолевите се успокояват помежду си вече повече от четвърт век. Той си отмъщава и на посткомунистическите „квазидемокрации“, като ги дискредитира в очите на надяващите се на и неполучилите икономически просперитет.

Грешките на „левите“ са: а) *Пазарът може и да бъде „разрешен“, но само като мощно средство на държавата за производство на материални блага.* Извън тази си роля пазарът е вреден, защото е непредвидим източник на социални неравенства, произвежда икономически кризи, широка бедност, социална дисхармония и напрежения; б) *Пазарът не е в състояние сам да се регулира* и за да се избегне икономическата принуда – фалитите, безработицата, непосилните за плащане дългове и т.н., той трябва да бъде държавно регулиран – със забрани, с подпомагания, със специални разрешения, рестрикции, строги и задължителни регламенти, стимулиращи харченето парични и бюджетни политики, с дискреционни намеси в пазарните отношения и др. под.

Като следствие от левичарското манипулиране и опитите за директно подчиняване на пазара се предизвикват следните **рискове**: а) *Поражда се бедност в широки мащаби* поради пренебрегването на икономическата логика и подчиняването ѝ на политическата целесъобразност. Така растат погрешни инвестиции, държавна щедрост на гърба на цялото население, създаване на изкуствена конкурентоспособност в полза на подбрани галеници на властта, пълно игнориране на малкия и средния бизнес, широкомащабна корупция, скрит и долнопробен лобизъм и т.н.; б) *Комбинират се разрастващи се не-пазарно обусловени неравенства* – партийни, административни, криминални, корпоративно-държавни, принадлежностни и т.н., и *масов нисък стандарт на живот* – отнасящ се до всички останали извън държавното протезиране хора. Така разслоението в обществото се описва с крива, силно деформирана спрямо обичайното нормално (поасоново) разпределение. За България, която не познава „дясно“ управление от повече от 70 години, социалната структура някъде към 2016 г. изглежда по следния начин: малцина (4 – 5 %) *много богати*; обслужващи най-богатите – *задоволени* (около 10 %); *бедно мнозинство* (приблизително 75 – 80 %); и *крайно бедни* (10-ина %). Цифрите са илюстративни, но са по-близко до реалността от тези на официалната статистика; в) *Масова деморализация на мотивацията*, доколкото хората все по-ясно разбират, че за да успеят в живота, са нужни ресурси, имащи далечна връзка с доброто образование, квалификацията, трудолюбието, творчеството и др. под. добродетели, с които е много трудно съвместимо „лявото“.

„**Дясното**“ има подчертано благосклонно отношение към пазара и го поставя в центъра на Снежинката – субектната структура на обществото, като подценява и пренебрегва държавата и нейната роля в обществото. Така в техните представи индивидуално свободните хора се обвързват чрез пазарния механизъм, който им се привижда като **идеален**, или както Мозис нарича пазарния ред, „неограничаван капитализъм“. Животът обаче, както стана ясно, не е и не може да бъде идеален. Отхвърляйки или пренебрегвайки непреодолимите несъвършенства на пазара, десните изопачават действителността: а) *Приемайки пазара за незаменим способ за задоволяване на човешките потребности, те оставят без внимание публичните блага.* Не всичко, от което се нуждаем, обаче се продава на пазара – поради липса на търговска мотивация за произвеждането му, по социални, хуманитарни или морални причини. Не всичко необходимо имаме възможност да си купим и това ни тласка към „несоциални“ способности за придобиването му. А това е вече проблем на всички, а не само на нуждаещите се; б) *За съжаление пазарът не винаги, навреме и с приемлива издръжка може да се саморегулира.* Както находчиво се изрази наскоро Бан Ки-Мун, „ябълката непременно ще падне някога от дървото, но в интерес на всички е някой да го раздруса навреме“. И този някой в случая е държавата, без която пазарите биха ни причинили предотвратими страдания; в) *Пазарите не са средище за среща на свободни индивиди – пряко или чрез техни фирми, а и на големи акционерни дружества, крупни холдинги, мощни клъстърни, международни бизнес вериги и онлайн компании, финансово-кредитни центрове и сенчест банков сектор – хеджфондове, инвестиционни фондове, оф-*

шорни инвеститори, държави и съюзи на държави. Това реално обстоятелство ги отдалечава доста от онова, което се изучава в икономикса – „свободния пазар“. Фирмите са зависими от държавно регулирания пазар, но работещите в тях не са толкова зависими от него. Наетите зависят преди всичко от корпоративните методи на разпределение на дохода, а в тях може и да няма и капка пазарност. Опасността държавата да сгреша не е задължително по-голяма от опасността да не се намеси навреме.

Като следствие от ендемичните недостатъци на „дясното“ възникват други **рискове**: а) *Комерсиализацията на живота*, превръщаща всяко човешко благо в търговски продукт. А когато всичко става предмет на покупка и продажба, за значима част от хората качеството на живота се снижава до екзистенц минимума и дори самото преживяване става под въпрос. Широки сегменти от културата, образованието, здравеопазването и други подобни сфери на живота се „елитаризират“ (стават достъпни за малцина, можещи да си ги позволят) и като цяло често изпадат в състояние на перманентна и спорадично облекчавана мизерия, в могъщ развѣдник на корупция и място за пране на пари; б) *Социалните неравенства нарастват*, тъй като на пазара не само се печели, но и се губи. Дори и когато средното равнище на живот расте, увеличаващите се неравенства за големи маси хора повдига нерешими за маркетинговия подход проблеми – социални, политически, морални...; в) *Опасностите от глобализиране на икономическите, социалните и политическите проблеми се разрастват*. Пазарите по света са диференцирани – национално, регионално, културно, секторно и т.н. Циклите в тях са специфични, а това значи, че дадени типове проблеми имат локален произход, който обаче лесно може да прерасне в глобален. Тогава националните държави стават със силно ограничени ресурси и нуждата от мултидържавни власти нараства. Глобалните пазари са още по-непредвидими от националните и се нуждаят от съответна регулация.

ИНДИКАЦИИ ЗА НУЖДТА ОТ ДЪРЖАВНО РЕФОРМИРАНЕ

И държавата се разболява от настъпващи „леви“ или „десни“ неравновесия, нуждаещи се от реципрочни „десни“ или „леви“ реформи, за да се поддържат властовите баланси в обществата.

От „ляво“ държавата изглежда по следния начин: а) *Тя е всемогъща* и е достатъчно даден проблем да влезе в нейния дневен ред, за да бъде той решен. Те вярват, че най-качествените хора в обществото работят във и за държавата (пряко), както и че публичният мениджмънт разполага с инструментариума да решава всякакви задачи. А за нуждата от съответни ресурси не е нужно въобще да се притесняваме – държавата държи лостовете за привличането им в ръцете си: парична политика, фиск, държавни заеми и т.н.; б) *Тя е единственото средство за поддържане на социалния ред*. Никой друг не може да законодателства, да правораздава, да упражнява легитимно насилие, когато се налага, да поддържа социалната справедливост, която според тях буквално ще се изпари, ако я няма държавата, и т.н. Има някои верни „леви“ оценки на социалността, но невярното ги проваля – убедеността, че държавата може да се справи сама, без сътрудничеството с другите социални агенти, представени в Снежинката; в) *Без нея пазарите се провалят от само себе си*. Само благодарение на държавната намеса пазарите се сдобиват с целенасоченост, рационалност, балансираност, надеждност. Всъщност самите пазари са инструменти на държавната воля.

Това отношение към държавата я подлага на огромни **рискове**: а) *Тя се натоварва с права и отговорности, които няма как да упражнява и носи*. В някакъв смисъл би могло да се съжالياва, че левите грешат. Щеше да бъде къде по-лесно достижимо човешкото щастие, без лично, семейно, групово и т.н. да се напрягаме много – иска се само да се откажем от свободата си. Многократно много хора през различни времена и на различни места са се отдавали на подобни изкушения и илюзии. Това обаче неизменно е довеждало

да провал на общества и държави; б) *Пазарът „увяхва“ от насилието спрямо него, а това предизвиква неразрешими икономически, социални и политически проблеми.* Една „всесилна“ държава в опита си да подчини пазара убива икономическите мотиви и отстранява участието на другите социални субекти от процеса на производство и възпроизводство на материалните, а и на редица други условия на живот. Така наивността и инертността на мнозинство от хора под водачеството на жадно за власт малцинство разрушават социалната тъкан и отнемат енергията, нужна за задвижване на социалната активност.

От „**ДЯСНО**“ държавата изглежда по друг начин и има друга съдба: а) *Тя се смалява до ролята на „нощен пазач“ в обществото – да се грижи само за законността и сигурността.* Тази ѝ визия е свързана със силното редуциране на *публичните блага*, а оттам и на публичната власт и управление; б) *Пазарът получава неоспорван от другите социални субекти статут на център на Снежинката и основен двигател на Рулетката.* Успяват здравите, силните, конкурентоспособните и (...) „родените търговци“. Пазарната заслуженост задълбочава неравенството и поляризира обществото. Икономическият разум редактира либерално справедливостта и започва да се разпорежда там, където повече вреди, отколкото помага, – в здравеопазването, образованието, културата, социалното подпомагане, екологията и др.; в) *Отстранилият държавата от „своята“ територия пазар е оставен сам на себе си.* Той обаче заболява от „свои“ си болести – „надуване и пукане на балони“, монополизация и свържконцентрация, изостряне на икономическите цикли, алчността подбива рационалността, богатството покварява социума със своето самочувствие и самонадеяност и др. под. В крайна сметка той би могъл да се самолекува и поне на теория няма пречки да стане така, но практически това става бавно, закъсняло и с цената на големи икономически, социални, политически и културни загуби.

От гореказаното произтичат и следните **рискове** пред държавите: а) *Те ще трябва да се справят с безконтролното нарастване на пазарните неравенства*, от което следват социални напрежения, предизвикани от безработица, бедност, социални изключения на големи части от населението, недостъпност за все повече хора на доброто образование, качествено медицинско обслужване, мизерно пенсионно осигуряване и др. А това изисква „повече държава“, което означава, че „дясното“ само се подкопава; б) *Маркетингизацията на живота го опустошава.* Мотивацията на хората масово се осакатява, а парите от средство за живот се превръщат в негова цел. Политиката, медицината, образованието, културата, спортът и др. се превръщат от сфери за обслужване на съвместния живот на хората и за изява на човешките способности в търговия и способности за забогатяване на политици, лекари, учители, артисти, спортисти и т.н. Естествено за сметка на нуждаещите от техните услуги. Изкористяването е страничен продукт на пазарността и той не се отстранява с повече пазарност.

ИМА ЛИ ИЗХОД В РАМКата НА ДИЛЕМАТА „ЛЯВО“ – „ДЯСНО“?

Състоянието и тенденциите в изменението на глобалната икономическа, политическа, социална и екологическа ситуация към края на 2016 г. не ми изглеждат никак обещаващи:

- **Икономиката се развива в погрешна посока.**

Не става въпрос за „икономическата несигурност“, което е обичайно състояние, както сочат цикличните икономически модели, чийто убеден привърженик съм. Когато обаче към икономиката се предявяват неизпълними претенции за непрекъснат нецикличесен и неадекватен на ресурсите и техните баланси растеж и когато за целта се използват икономически абсурдни публични политики, това е животозастрашаващо болестно състояние. Публичните и частните дългове достигнаха космически размери (по данни на МВФ световният дълг за 2015 г. е достигнал 152 трлн. долара и вече представлява 225 %

от световния БВП?!). Надува се нов колосален и глобален финансов балон. Неговото спукване е неизбежно, а последиците от това са непредвидими.

- Социалните неравенства по света растат и напрежението от тях поражда изглеждащи нерешими проблеми.

Реалните, а не идеализираните пазари разпределят богатата по неприемлив за нарастващ брой хора начин, правещ някои безсмислено богати, а други неоправдано обрива на мизерия. Статистиката сочи, че при даден и непрекъснат за дълго време умерен растеж на икономиката печалбите от капитал и доходите на мениджмънта като цяло растат много по-бързо от доходите на наемния персонал и на мнозинството от „самонаетите“, а заплатите в публичните сфери изпреварват по темп тези в частния сектор. Тези неравенства се прехвърлят за разрешаване от икономиката на политиката и така дисбалансите „в полза на държавата“ се задълбочават.

- Политическите конфликти както вътре в държавите, така и между тях се разпалват от невинаги видими причини, а намирането на изход не изглежда да е по силите на демокрацията.

Пълзящата, но засилваща се миграция, застрашаваща да се ускори и масовизира до ново преселение на народите, и съпътстващия я ръст на социалните напрежения, а и на тероризма, нямат работещо решение в рамките на политическата демокрация. Същото може да се каже още за реалното противодействие на екстремизма на някои държави с носталгия към имперското им минало.

Респектът към политиката и уважението към политиците се сриват навсякъде пред очите на всички ни. Демокрацията става все по-негодна да номинира за изборите достойни кандидати, а избирателите все по-често ще се чудят дали да гласуват, отколкото за кого да гласуват. (Виж президентските избори през 2016 г. в „бастиона на съвременната световна демокрация“ – САЩ, и в „пленената българска демокрация“). Вижда се как на власт идват не особено достойни хора, как държавите пилеят огромни суми, които вземат от нас, за откровено глупави действия и проекти, как корупцията „слиза“ от горе надолу и завладява все по-често болници, училища, съд, журналистика, спорт, култура и какво ли още не. Виждаме и колко е наивно да разчиташ само на себе си и на пазара, без да имаш зад гърба си „ракета носител“ или „ангел пазител“.

КЪДЕ Е ИЗХОДЪТ ТОГАВА?

Чудесно е, когато човек е успял и щастлив. Всички искат това и, слава Богу, мнозина реализират мечтите си. За да стане така, хората трябва да имат потенциал, мотивация и, разбира се, късмет. За огромно съжаление има и много неудачници по света. Част от тях сами са си виновни, други стават такива, трети са провалени заради произвола на съдбата. *За никого обаче няма никаква гаранция, че ще се роди на правилното място, в подходящото време* (сравни с прословутото „було на неизвестността“ на Джон Роулз!), както и че *никога няма да сгреши, а животът никога няма да му обърне гръб.*

Дясното показва безразличие към хората със зловеща съдба, а **левите** „възлагат“ на държавата да въздава справедливост всекиму. Вместо метафората „трети път“, която говори на хората толкова, колкото и „Свещения граал“, е нужно:

- а) да имплантираме „леви“ амортизьори в „дясното“;**
- б) да монтираме „десни“ пейсмейкъри в „лявото“; и**
- в) това да става постоянно (непрекъснато), опортюнистично, а не идеологически, т.е. според изискванията на реалната ситуация.**

По това предлаганото тук решение се отличава от модерния в политиката *трети път*, който е приложна версия на теоретическите напъни да се приближават „дясното“ до „лявото“, без да се достигат, разбира се. Най-отличителното в този „път“ е илюзията, че може да се намери някакъв „оптимален“ микс от „леви“ и „десни“ компоненти, който да се

възприеме като нормативен бенчмарк за всички реални политически действия. Идеята е елементарна: щом на практика не може без „ляво“ и „дясно“, значи вероятно съществува нещо „средно“, някаква идеална комбинация между тях. В търсенето на „формулата на идеалното“ се насочиха усилията на безброй политико-икономически алхимици на изток и запад, от север до юг – „социалните пазар и държава“, терминологичния блъф, наричан „неолиберализъм“, който си размахват като байрак „леви“ на „десни“, и обратно и т.н. Такова решение обаче не може да бъде открито, защото **не съществува един-единствен „най-добър“ модел независимо от реалните условия**, та ако ще и той да е точно по средата между „лявото“ и „дясното“.

Скенерът SxRz(t), приложен за критичен анализ, диагностика и превенция на общественото функциониране и развитие, подсказва следното:

1) Да, преплитането на „леви“ и „десни“ механизми в икономиката и в политиката е необходимо.

Но няма и не може да има само една, „най-правилна“, колаборация между тях, защото: а) пазарните, социалните, културните и държавните констелации са пространствено и времево най-различни и използваните инструменти за тяхното разумно насочване и регулиране нямат една и съща сила и въздействие; б) критериите за оценка на ефективността на съвместния живот на хората са необозримо разнообразни и изглежда невъзможно тяхното системно структуриране, т.е. биха били произволни всякакви модели за общовалидна координация и субординация помежду им.

Следователно:

Да прогоним идеологиите, догмите и подражателството от политологията, икономикса, социологията и въобще от всички „хуманитарни“ науки и практики, а с това и да прочистим съзнанието си от готови схеми и решения.

Познание и евристика следва да вървят ръка за ръка, взаимно подпомагайки се в движението напред. Ерудитите са толкова вредни, колкото и неграмотниците, интелигентността е дефинитивно креативна и е чужда на схоластиката.

2) Равновесието и балансите са лелеяните състояния в обществата.

Това не е случайно – без тях системите се деформират, функционирането им дефицита, а човешките нещастия резюмират хуманитарните последствия от разпадането на цялото. Но абсолютизацията на тяхното значение води до летални резултати. Няма живот без динамика, промяна, напред-назад, нагоре-надолу и т.н. Есхатологичното представяне на Рая като блаженстващ покой е несъвместимо с реалния живот тук, долу, на Земята. Затова да забравим идеологическите решения, да признаем невалидността на консенсусните догми, на неуместните референдуми и да се насочим към *ситуативно належащите приоритети и обосноващите решения на общосистемни проблеми*.

Следователно:

Хармонията представлява взаимно балансирани дисхармонии, симетрията е напасващи се една към друга асиметрии, а редът е неутрализация на множество безредия. Въобще балансите съвместяват дисбалансите, едни дисбаланси противостоят на други дисбаланси и така общото състояние гравитира към неустойчив ред, колебаещо се равновесие, изникващо от динамични неравновесия.

Тоест гоним **плюса** чрез взаимнонеутрализиращи се **минуси**: „-“ x „-“ = „+“! Животът е като водата в реката – никога една и съща, но все течаща вода. „Ние сме: всички живели някога, живеещите днес и тези, които ще дойдат след нас“, казва Едмънд Бърг – може би най-умният консерватор. Вчера не е днес, а утре няма да бъде като днес, биха му опонирали либералите. И едното, и другото проникновение се основава на наблюденията върху живота и се фокусира върху доказуеми истини. Те са не само различни, но и противоположни истини. От тях обаче не би трябвало да произтичат *несъвместими* изводи и

препоръки. А това най-често правят „правоверните“ и с това вредят, а не помагат на хората в усилията им да направят живота си по-добър или поне по-поносим.

„Бежанската вълна“ днес например е „*отрицателното неравновесие*“, което представлява балансиращ отговор на „*базовото неравновесие*“ – огромни неравенства, които не се приемат от нарастващ брой потърпевши – бедни, безправни, културно и политически остракирани, лишени от перспектива, обезверени от своето положение маси хора. Едни дисбаланси предизвикват други дисбаланси и така световната система запазва динамично и крехко равновесие, без то да е сигурно.

3) Науката се развива вълнообразно и никога едностранно.

Тя не може пряко да задоволява прагматични цели, идващи, да речем, от икономиката или политиката. Нейните постижения биха могли да се окажат практически полезни и в крайна сметка това все някога става, но не там трябва да търсим предназначението ѝ. Тя следва да се развива самостоятелно и неутрално към текущите нужди. Школи, парадигми, учения и т.н. могат, и това е абсолютно необходимо, да стигат до нееднакви обяснения и убеждения, да се критикуват ожесточено едни други в търсене на недостижимата истината, а не на плитко скроеното и убийствено еднотелно.

Следователно:

Всички големи мислители са контекстуално значими и е погрешно да ги идеологизираме или догматизираме. Никой от тях обаче не е безусловно, за всичко и при всякакви условия прав – нито Хегел, нито Кант, нито А. Смит, нито Маркс, нито Кейнс, нито Мозис, нито който и да е друг.

4) „Дясната“ илюзия е вярата, че неограничаваните от национални или мултинационални публични власти глобални пазари могат успешно да осигурят глобално равновесие. А „лявата“ е: чрез подходящи държавни интервенции може да се осигури равенство и всеобщо социално благоденствие.

„Лявото“ и „дясното“ са като сиамски близнаци – загиват, ако ги разделят хирургически. Няма изначално „оптимален“ баланс помежду им. Има безброй относително подходящи или неподходящи „условни“ баланси, в които най-често откриваме работещи с променлива във времето ефикасност, „леви“ или „десни“ аранжировки на едното И другото начало.

НЯМА УНИВЕРСАЛНО НАЙ-ДОБРА ПОЛИТИЧЕСКА СИСТЕМА

Демокрацията не е съвършен политически механизъм, както си самовнушиха повсеместно отворените от комунизма, фашизма и войните хора след Втората световна война. И които не много толерантно заподозряха в най-черни замисли съмняващите се в това. Най-големият недостатък на демокрацията са считаните за единствено допустими начини на вземане на институционални решения – единодушие, квалифицирани мнозинства, консенсус, референдуми и други техни подобия, които влошават качеството на управлението, забавят или правят невъзможни управленските действия и могат да доведат до управленски блокаж, както и до тяхното следствие – популизма. ЕС е чудесен пример за тези опасности.

Вероятно съществува някаква ***цикличност или махаловидност в динамиката на политическите устройства***, която обяснява преходите „(по-)демократично ↔ (по-)недемократично“, които преходи непредубеденият исторически поглед вижда без затруднение навсякъде по света – вчера, днес, а по всичко изглежда, и утре. Животът е нещо повече от теория или вяра. Практиката и ползите оказват конституиращо влияние върху нормативните постулати – теориите, идеологиите, религиите... „Да оцелееш“ не е пошлост, а жизнена потребност, а най-възвишените ценности и норми – тези, които ни сочат пътя към *добрия* живот, – не са умозрителни догми, а екстракти от полезни, проверени в

живота практики. И въобще не е задължително постоянните флукутации на политическото да се свеждат до крайния и драматичен сблъсък „**демокрация или диктатура**“, подобен на квазидилемата „**ляво ИЛИ дясно**“. Решението, което ми подсказва Скенерът **SxRz(t)**, бих нарекъл **ГИПП – гъвкав интегриски политически подход**.

Като всяка система на публична власт и демокрацията се самоизчерпва, т.е. във времето губи способност на решава проблемите на обществото. На всичко отгоре тя се клонира на различни непълноценни редукионистки „демокрации“, които можем да наречем „демократични ерозии“: – *социална* = „лява“ → най-важни са бедните, *либерална* = „дясна“ → най-важни са най-активните и успешните, *либертариална* = „атомистична“ → най-важни са индивидуалните свободи, *колективистична* = „племенна“ → най-важни са свободите на големите групи хора („нашите“), *организационна* = „държавна или корпоративна“ → най-важни са свободите на организирани за съвместна дейност групи хора, *християнска* = на едноверците (не е ясно обаче защо да не може демокрацията да бъде *ислямска, будистка* или някаква друга, т.е. *теократична*, без дискриминация на религиите), *формална (бюрократична)* = „юридическа“ → най-важно е да има „правна регламентация“ за всичко → „законност на книга“, *монархична* = „наследствена“ → най-важни са „дворът“ („царедворците“) и др. под.

Остава не съвсем ясен отговорът на въпроса дали ерозията на демокрацията настъпва след някакъв период от време на ефективно функциониране, затихващо от „умора“, или самата демокрация на практика е възможна (е била възможна до този момент) единствено в някаква „осакатена“ разновидност, различна от „идеалния модел“. Политиката е ориентирана към публичните потребности и интереси в обществото. Извън тях тя е паразитна и се изражда в инструмент за задоволяване на потребностите и интересите на групата индивиди, упражняващи държавната власт, т.е. политиката и властта стават вредни за обществения живот. И това е еднакво валидно както за демокрацията, така и за диктатурата! Нещо повече, и двата типа политическо устройство след време се изхабяват и отклоняват от своето иманентно предназначение и започват да се грижат приоритетно за субектите на властта, т.е. настройват публичния мениджмънт към преимуществено задоволяване на интересите и очакванията на хората, които са се наместили на властовите позиции, и техния „резервен състав“ при демокрацията – чакащите в опозиция да им дойде и на тях времето.

Естествен социален механизъм за оздравяване на болната политическа система е ротацията във формите на власт, а не само на партиите на власт.

Докато вършат добре своята работа, т.е. гарантират удовлетворяването на публичните (чрез държавата!) и на частните (посредством пазара!) потребности и интереси в обществото с възможно най-доброто качество и с приемливи по размер разходи, както (*преобладаващо*) демокрацията, така и (*преобладаващо*) не-демокрацията остава относително устойчива, докато се изхабят и започват прогресивно да се влошават резултатите от тяхното функциониране, ерго, не си вършат вече добре работата.

Тогавя няма нищо по-естествено от това политическите разновидности = различните аранжировки на „по-демократично“ и „по-недемократично“, да се редуват във времето според своята полезност.

Всяка „нова“ власт „разчиства боклуците“, оставени от предишната, което включва и подмяна на горните слоеве от заварените управляващи и тяхната администрация. Въобще не е задължително при това да има убийства, затвори, репресии, колкото и често да става точно така на практика. Докато след време „новите“ започнат да затлачват обществото със „своите боклуци“, които всъщност са еднотипни на останалите от „предишните“:

- *самозатваряне на властта в себе си, т.е. тя се пренастройва от публичното към частното, към интересите на „своите хора във властта“;*

- *бюрократизация на държавното управление, оскъпяване и влошаване на качеството на предлаганите публични блага, растеж на корупцията, както и съответен на то-*

ва спад в ефективността на държавната администрация заедно с нарастване на броя на заетите в нея, което е донякъде и следствие от стремежа на управляващите да я направят „послушна“;

- сризове в съдебната система, „приватизиране на законността“, разширяване на беззаконията и на недоверието на хората към държавата;

- влошено действие на пазара – квазимонополи, политическа и/или криминална намеса, разрушаващи конкурентната среда и пазарната ефективност, водещи до икономически застои или упадък;

- разрастване на нелегитимните и непазарно произведени неравенства, които не движат, а блокират икономическото развитие, вследствие на което намаляват и възможностите за задоволяване както на частните, така и на публичните потребности в обществото.

Има ли някой, който да твърди, че демокрацията е имунизирана срещу такива и подобни израждания на всяка власт?

Тогава идва времето за смяна на властта. А дали тази смяна ще стане „демократично“ – след свободни избори, или „по насилствен път“ – с външна помощ, с преврат, метеж, въстание и т.н., е въпрос на ситуация. Огромно е значението в случая: а) на т.нар. „качество на „народа“ – на масите, елитите, лидерите, държавниците...; б) на историята; в) на геополитиката; г) на случайността и т.н. Но тези специфики нямат решаващо значение за действието на механизма „ротация на властовите дисбаланси“, която търси неуловимото **властово равновесие** и не зависи от ценностните предпочитания на стейкхолдърите от горе и на масите от долу. Политическите системи си имат „цена“ – изхабяване (неуместност). При демокрацията тя е бавното и неусетно загниване, а при недемокрацията – болката от насието, което най-често съпровожда налагането и поддържането ѝ.

Посоките на необходимото **ребалансиране на властта** в Снежинката на властта – **SPWx(t)**, се задават от преценките – масови, лидерски, елитарни и т.н., за протичаща дегенерация на социалната тъкан, видима от Снежинките, и за заглъхваща социална енергия, проследима чрез Рулетките – **Rx(t)**. Има невидими лимити пред властовите разновидности, надхвърлянето на които води до съответните политически рискове.

За „**демократична ерозия**“, която подсказва нуждата от релевантно ограничаване на демократичните практики някъде, говорят следните индикации: а) *настъпваща паралела на държавната власт и управление*, видима от невъзможността за решаване на реални обществени проблеми. Това се вижда например в Ирак, Либия, Сирия, Ливан, Египет и др. Вижда се и в Турция, Гърция, Венецуела, Колумбия, на редица места на Балканите и Близкия изток, в ЕС, а след брекзита и Великобритания се натъква на управленски затруднения да реализира „демократично“ изразената народна воля да се напусне ЕС; б) *дезинтегриране на национални и особено на мултинационални общности и опасности от „държавно роене“* – виж бившите Югославия, СССР, Чехословакия, както и днес Великобритания, Белгия, Испания, Русия, Канада и др. държави, които в различна степен са потенциално застрашени; в) *затруднен отговор на заплахи за държавността, идващи от вън* – Сирия, Украйна, Турция, Израел и още много други.

За „**провала на диктатурата**“ пък свидетелстват други симптоми: а) *обществен разпад*, при който животът се поддържа единствено от насието „от горе“ и безсилието „от долу“; б) *държавната власт се обсебва от произволно в действията си и неконтролируемо малцинство* – хунта, военен режим, номенклатура, религиозни екстремисти и т.н., чиито вредности растат във времето; в) *загуба на национален суверенитет*, когато силовата власт в държавата се подкрепя от външни покровители. Всъщност същата заплаха може да се види и при демократичната ерозия.

Демокрация и не-демокрация са си практически взаимно полезни и са предразположени към прогресиращо израждане една без друга. Несъгласните с това мнение

могат набързо да направят историческа справка за „демократичните ваканции“ през ХХ век в Европа, а и не само там, които не са погребали, а фактически са съдействали за усъвършенстване на демокрацията.

И накрая едно лично мнение, родено от собствен опит, наблюдения и размишления: „BG демокрацията“ не е нищо повече от частен случай на „световната демокрация“. В САЩ и Европа например проблемите, изложени по-горе, са от същия тип, от какъвто са и нашите проблеми. При нас обаче те са нереално хипертрофирани, като картина, гледана през много силна лупа. „Нашата демокрация“ не е особено лицеприятна, нито гледана от вътре, нито пък от вън. Тя свидетелства за това, че ако един народ **не иска, не може (не вярва, че може)** или нещо или някой **не му позволява** да излъчва достойни свои пълномощници в представителната власт, демокрацията е неподходяща за него. Защото ще се окаже параван за неговите врагове. Преди време Жельо Желев написа (виж Предговора на „Фашизмът“, второ изд.), но „забрави“, след като стана президент, че невинаги демокрацията може да се установи с демократични средства, а това в посткомунистически условия е непостижимо. Жалко ще е, ако продължаваме да упорстваме в налагането на:

1. формална,
2. контролирана от невидим център на реална власт от вътре и от проксита с възложени от вън функции,
3. разядена от корупция,
4. кримиплутократична,
5. „стабилна“ до мумифициране,
6. непотистка,
8. пазарно-икономически дефектна,
9. социално вредна,
10. международно и междудържавно укорима, когато въобще някой я забележи,
„демокрация“.

Накъде, как и т.н. да вървим като нация от тук нататък са въпроси, на които живеещите в България и желаещите да се завърнат от вън емигранти би трябвало да се опитат да отговорят, при условие, че **могат и искат да живеят заедно тук**. Засега този отговор е отрицателен, а след някое и друго десетилетие никакъв отговор няма да ни е потребен.